

NAKLADNIK
Disput, Zagreb

ZA NAKLADNIKA
Josip Pandurić

RECENZENTI
Wayles Browne
Maria Cichońska
Branko Kuna
Bernardina Petrović
Marija Znika

IZVRŠNA UREDNICA
Mihaela Matešić

KOREKTURA
Jasmina Han

LIKOVNO OBLIKOVANJE NASLOVNICE
Goran Grčić

GRAFIČKA PRIPREMA
Disput

TISAK
Feroproms, Zagreb

Godina i mjesec objavljivanja
2009, veljača

CIP-zapis dostupan u računalnom katalogu
Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu
pod brojem 688701

ISBN 978-953-260-054-4

ijejejei

Jezični
varijeteti
i nacionalni
identiteti

Prilozi proučavanju standardnih jezika
utemeljenih na štokavštini

Uredili
Lada Badurina, Ivo Pranjković i Josip Silić

SADRŽAJ

Predgovor	7
I. OPĆA STANDARDNOJEZIČNA PITANJA	
Maciej Czerwiński <i>Jezik – izvor nacionalne i državne homogenizacije: izabrani prilozi</i>	11
Branko Tošović <i>Konvergentne i divergentne standardološke interakcije (BKS-korelacional)</i>	29
Josip Silić <i>Što hrvatski jezik jest i kako ga opisati?</i>	57
Anita Peti-Stantić <i>Restandardizacija (hrvatskoga) standardnoga jezika</i>	71
Snježana Kordić <i>Policentrični standardni jezik</i>	83
II. PITANJA SOCIOLINGVISTIČKOG STATUSA POJEDINIH STANDARDNIH JEZIKA (BOSANSKOGA/BOŠNJAČKOGA, CRNOGORSKOGA, HRVATSKOGA I SRPSKOGA)	
Ismail Palić <i>Mogućnosti funkcioniranja triju standardnih jezika (bosanskoga, hrvatskoga i srpskoga) u Bosni i Hercegovini</i>	111
Svein Mønnesland <i>Sociolingvistička situacija u Crnoj Gori</i>	125
Rajka Glušica <i>Jezičke prilike u Crnoj Gori</i>	137
Vojislav P. Nikčević <i>Crnogorski interdijalektalni/naddijalektalni (koine) standardni jezik</i>	147
Stjepan Babić <i>Die kroatische Literatursprache gestern und heute</i>	169
Mario Grčević <i>Hrvatski jezik u višenacionalnim državnim zajednicama</i>	179

Katica Krešić <i>O nekim utjecajima na hrvatski jezik u Bosni i Hercegovini u drugoj polovici 19. stoljeća</i>	185
Milorad Radovanović <i>Srpski jezički standard</i>	199
Miloš Okuka <i>Srpski jezik danas: sociolingvistički status</i>	215
III. PITANJA JEZIČNIH NORMI, BILO POREDBENO BILO U POJEDINIM STANDARDNIM JEZICIMA	
Ljudmila Vasiljeva <i>Dinamika razvoja srpskog, hrvatskog i bosanskog leksika krajem XX. i početkom XXI. stoljeća</i>	237
Branimir Belaj <i>Leksik i identitet</i>	253
Milica Mihaljević <i>Odnos nazivlja i standarda (Leksički odnosi u nazivlju i leksički odnosi u standardnome jeziku)</i>	267
Ranko Bugarski <i>Žargon kao činilac modernizacije srpskog jezika</i>	283
Mihaela Matešić <i>Hrvatska ortoepija između norme i uzusa</i>	291
Lada Badurina i Ivo Pranjković <i>Hrvatski pravopisni kompleksi: Novi Sad i hrvatski pravopis danas</i>	307
IV. GRAMATIČKA I PRAGMALINGVISTIČKA PITANJA VEZANA UZ POJEDINE JEZIKE I (NOVIJE) JEZIČNE SITUACIJE	
Lana Hudeček i Luka Vukojević <i>Funkcionalnostilska raslojenost sredstava za izricanje posvojnosti u hrvatskome standardnom jeziku i njihov normativni status</i>	321
Jerzy Molas <i>Zamjenice njezin i njen – norma i uzus suvremenoga hrvatskog jezika</i>	347
Vlasta Rišner <i>Prijedlog prema između dativa i lokativa</i>	357
Sybilla Daković <i>Uzvici i njihova obrada u jednojezičnim rječnicima</i>	377
Renate Hansen-Kokoruš <i>Leksička značenja i pragmatičke konvencije kod glagola mišljenja</i>	389
Sven Gustavsson <i>Language standards and norms in 5-8/9 grade schoolbooks for Croatian, Serbian and Bosniac pupils in Bosnia and Herzegovina</i>	399
Alemko Gluhak <i>Grafički "anglicizmi"</i>	433
Ivo Žanić <i>Titlovanje "Rana" – pokušaj načelnog pristupa</i>	457
Boris Beck <i>Nacionalove i Globusove rubrike Gazeta i Terminator između novinarsko-publicističkog i administrativnog stila</i>	473
KAZALO IMENA	483

MARIO GRČEVIĆ

(Zagreb)

HRVATSKI JEZIK U VIŠENACIONALNIM DRŽAVNIM ZAJEDNICAMA

Sažetak Na južnoslavenskome su prostoru kao zasebni jezici prepoznatljivo izgrađeni slovenski, bugarski i makedonski jezik te srednjojužnoslavenski jezici u kojih se književni jezici temelje na štokavštini: hrvatski jezik, srpski jezik, bošnjački jezik i crnogorski jezik. Hrvatski se jezik razvio kao zaseban slavenski jezik višestoljetnom književnojezičnom izgradnjom i dijalektalnim raslojavanjem praslavenskoga jezika. Općehrvatski književni jezik utemeljen je na štokavštini, na kojoj je utemeljen i srpski te nedavno pridošli bošnjački i crnogorski književni jezik. U radu se upozorava na moguće posljedice ako Republika Hrvatska pri ulasku u EZ pristane da njezin službeni jezik na nekoj od razina u EZ bude tzv. "BCS language" ("Bosnian/Croatian/Serbian") umjesto hrvatskoga jezika kao samostalnoga službenog jezika.

Ključne riječi hrvatski jezik, BCS, Europska Zajednica

Slavenski jezik na južnoslavenskome prostoru mogao je uz primjereni povijesno-kulturni razvoj postati jednim jedinstvenim zasebnim slavenskim jezikom (Einzelsprache), koji bi imao samo jedan književni jezik. Na tom je prostoru nekoć naime postojao tzv. dijalektalni kontinuum, u kojemu različiti odnosi sličnosti nisu sprječavali nastanak jedinstvenoga zasebnoga južnoslavenskoga jezika. Realnost je, međutim, postala drugačijom zbog povijesnih zbivanja, različitih kulturnih procesa, uobličavanja etničkih zajednica i njihovih književnojezičnih izgradnja. Zahvaljujući tomu, danas su na južnoslavenskome prostoru kao zasebni jezici prepoznatljivo izgrađeni slovenski, bugarski i makedonski jezik, a skupa s njima i srednjojužnoslavenski jezici u kojih se književni jezici temelje na štokavštini. Među potonjima je i hrvatski jezik. On se kao zaseban slavenski jezik razvio hrvatskom višestoljetnom književnojezičnom izgradnjom i dijalektalnim raslojavanjem praslavenskoga jezika. Čakavsko i kajkavsko narječje pripadaju samo hrvatskomu jeziku, dok je štokavsko narječje zajedničko hrvatskomu, srpskomu, bošnjačkomu i crnogorskomu jeziku. Hrvatski ima pored tri narječja i dva normirana književna jezika: Manjinski gradišćansko-hrvatski književni jezik utemeljen je na čakavici i rabi se pretežito u austrijskome Burgenlandu, gdje je priznat kao manjinski jezik.

Općehrvatski književni jezik utemeljen je na štokavštini, na kojoj je utemeljen i srpski i nedavno pridošli bošnjački i crnogorski književni jezik.

Ako bismo suvremene slavenske književne jezike klasificirali prema srodnosti njihova gramatičkoga ustroja, hrvatski i srpski književni jezik (skupa s bošnjačkim i crnogorskim) nalazili bi se na samome vrhu takva popisa. Nema drugih slavenskih književnih jezika u kojih bi se gramatički ustroj i rječnik podudaraao u istoj mjeri. Ta činjenica, o čijoj ćemo genezi govoriti poslije, uvjetuje određena razilaženja u teoretskim opisima srednjojužnoslavenskih jezika. U nekim opisnim modelima hrvatski i srpski književni jezik smatraju se konkretnim "varijantama" jednoga apstraktnoga jezika-dijasistema. Za organske idiome koji pripadaju tom dijasistemu, kaže se da su zaseban jezik u genetskolingvističkome smislu. Međutim, njihovo genetskolingvističko jedinstvo nije dokazivo jer nema zajedničkih izoglosa koje bi ih omeđile prema susjednim južnoslavenskim idiomima (slovenskima, bugarskima i makedonskima). To se lijepo vidi na primjeru torlačkoga narječja. Poznato je da su njegovi govori vrlo slični pograničnim bugarskim i makedonskim govorima. Razgraničuju se na temelju nacionalne razdiobe govornikā i njihova poimanja vlastita materinskoga jezika. Međutim, sagledavajući torlačke i susjedne bugarske i makedonske govore genetskolingvistički kao štokavske, pojedini jezikoslovci granice suvremene štokavštine šire duboko u Bugarsku i Makedoniju pa na nekim dijalektalnim zemljovidima granice "srpskohrvatskoga jezika" (sic!) prodiru čak do Sofije i Skopja!¹ S druge strane, postoje i takvi zemljovidni na kojima granice bugarskoga jezika – na temelju tipoloških i povijesnih činjenica – zadiru duboko u Srbiju.

U nekim drugim opisnim modelima srednjojužnoslavenske se idiome sagledava isključivo dijalektalno-tipološki i ne smatra ih se cjelinom. Štoviše, polazi se od pretpostavke da su štokavsko, čakavsko i kajkavsko narječje sasvim različiti jezični sustavi pa se u odnosu na hrvatski kaže da su štokavština, kajkavština i čakavština "zasebna hrvatska narječja, a ne narječja hrvatskoga jezika". Kajkavizmi i čakavizmi u hrvatskome jeziku u tim sagledavanjima imaju isti status kao npr. čežizmi i rusizmi. Oni (kajkavizmi i čakavizmi) navodno nisu čak ni dijalektizmi u hrvatskome, jer dijalektizmima u hrvatskome mogu biti samo štokavizmi. Budući da je u takvu poimanju hrvatski jezik integralni dio cjelokupnoga štokavskoga sustava, pojave tipa *čerati*, *devojka*, *ženica*, *šenica* proglašavaju se dijalektizmima u hrvatskome, a pojave tipa *došal* i *došel* činjenicama "njemu tuđih sustava" – *došal* vjerojatno zato što se nije uzelo u obzir da postoji i u istočnim srpskim govorima. Te srpske govore naime mnogi jezikoslovci smatraju dijelom štokavskoga sustava, pogotovo oni koji torlačko narječje zbog genetskolingvističkih razloga ne luče od štokavskoga. U sagledavanju o kojem je riječ, ne uzima se u obzir da su pojave tipa *došel* česte u hrvatskome štokavskome razgovornome jeziku na sjeveru Hrvatske, gdje živi gotovo trećina Hrvata u Republici Hrvatskoj, a da *ženice* i *šenice* u jeziku Hrvata nema ili da su u njemu samo rubne pojave. Stoga se postavlja pi-

¹ Usp. npr. dijalektalni zemljovid Snježane Kordić u njezinoj knjizi *Serbo-Croatian*, München, 1997.

tanje je li opravdano *ženicu* i *šenicu* smatrati hrvatskim dijalektizmima, i to samo zato što je riječ o ostvaraju štokavštine kao sustava (prvenstveno njezina nehrvatskoga dijela), a kajkavsko *došel* ujedno proglasiti stranim elementom u hrvatskome jeziku, iako je udomaćen i raširen u razgovornome jeziku štokavskoga tipa na kajkavskome području.

Pri sagledavanju hrvatskoga jezika i njegova odnosa prema drugim (srednjo)južnoslavenskim (književnim i zasebnim) jezicima bitno je ne miješati pojedine razine sagledavanja, tj. bitno je realnostima s jedne razine ne prekrivati realnosti drugih razina. Neprimjerene projekcije s jedne razine na druge do sada su se primjenjivale više puta na različite načine, i to ne samo kabinetski, već i u sklopu opsežnih jezičnopolitičkih eksperimenata koji su imali za cilj preobličiti postojeću hrvatsku i srpsku jezičnu situaciju. Pri tome se pokušavalo činjeničnost s dijalektalne razine ("štokavština jest zajedničko narječje") prenijeti na razinu književnoga jezika ("stvaranje zajedničkoga književnoga jezika").

Poznato je da su hrvatski i srpski književni jezik još početkom 19. stoljeća od svojih korisnika bili percipirani kao toliko različiti da su srpski kulturni djelatnici za potrebe svojega čitateljstva u srpskome prijevodu objavljivali hrvatske pisce kao npr. Došena, Gundulića, Kačića i Relkovića, bez obzira na pitanje njihove razumljivosti. U isto je vrijeme austrijska jezična politika osmislila plan kako pravoslavnim Srbima oduzeti njihovu književnojezičnu (rusificiranu) osnovicu i nametnuti im kao osnovicu hrvatski književnojezični tip. Cilj toga bio je suzbijanje ruskoga utjecaja na pravoslavno pučanstvo u Monarhiji i stvaranje novoga prozapadno orijentiranoga "srpskoga" katoličko-pravoslavnoga naroda s jednim zajedničkim književnim jezikom. Beč bi tako osmišljenim narodom lakše vladao i preko njega učinkovito utjecao i na Srbiju u Osmanskome Carstvu. Voditelj tog jezičnopolitičkoga projekta, Jernej Kopitar, govori u svojim redarstvenim izvješćima o nužnosti književnojezičnoga "priklučenja" pravoslavaca katolicima, koje je kanio ostvariti s pomoću Vuka S. Karadžića. Zatim bi se katolički Iliri u normativnim pitanjima trebali povesti za Karadžićem, koji je pak bio pod njegovim izravnim vodstvom. Na Projektu je Kopitara naslijedio Franc Miklošič, supotpisnik i organizator tzv. Bečkoga književnoga dogovora (1850.).² Ostvaraju Bečkoga književnoga dogovora kao drugoga dijela Kopitarova plana zdušno su prionuli hrvatski vukovci krajem 19. stoljeća uz podršku vladajućih političkih struktura. Međutim, budući da Hrvati i Srbi nikada nisu imali jedan zajednički književni jezik, rezultat cjelokupnoga integracijskoga djelovanja bilo je znatno zblizavanje hrvatskoga i srpskoga, no ne i njihovo stapanje u jedan književni jezik.

Beogradska jezična politika u prvoj Jugoslaviji prepoznala je pogodnosti stare austrijske jezične politike i nastavila ju je provoditi na sebi svojstven način. Oslanjajući se na krilaticu o "jedinstvenome srpskohrvatskome jeziku" (čak i "srpsko-

² Više o tome u mojem članku "Nacrt za studiju o Jerneju Kopitaru kao strategu Karadžićeve književnojezične reforme na hrvatskim temeljima", koji će uskoro biti tiskan u *Zborniku u čast Daliboru Brozoviću*. Tekst članka dostupan je na mreži pod poveznicom http://bib.irb.hr/datoteka/264345.Kopitar_Karadzic_PREPRINT.pdf

hrvatskoslovenačkome”!), pokušala je novi srpski književni jezik proširiti na hrvatski jezični prostor i time taj prostor pripojiti srpskomu. Iako beogradska jezična politika jest utjecala i ometala samostalni hrvatski književnojezični razvoj, nije uspjela ostvariti svoj krajnji cilj. Prouzročila je napetost i nezadovoljstvo na hrvatskoj strani, a njezina je jezičnopolitička koncepcija naposljetku propala (ustrojavanjem Banovine Hrvatske 1939.) već prije njezine propasti kao države. Hrvatski je zatim u slijedećim državnim jezičnopolitičkim koncepcijama slovio kao poseban jezik, ne samo u jezičnoj politici Nezavisne Države Hrvatske, već i u jezičnoj politici NOB-a i AVNOJ-a. O tome svjedoči npr. odluka Antifašističkoga vijeća narodnoga oslobođenja Jugoslavije iz 1944.: “Svi ovi jezici [srpski, hrvatski, slovenački i makedonski] su ravnopravni na cijeloj teritoriji Jugoslavije.” ili Odluka o “Službenom listu Demokratske Federativne Jugoslavije” koja kaže: “Službeni list’ šampat će se na srpskom, hrvatskom, slovenačkom i makedonskom jeziku”, ili činjenica da je 31.1.1946. godine na proglašenju Ustava FNRJ ustav čitan na četiri jezika, srpskome, hrvatskome, slovenskome i makedonskome.³ Situacija se znatno promijenila nakon Novosadskoga dogovora iz 1954. godine. Pokazalo se da je taj dogovor, unatoč drugačijim željama hrvatskih potpisnika, trebao omogućiti da se uz hrvatsku suglasnost hrvatski zamijeni jedinstvenim srpskohrvatskim književnim jezikom koji je stvaran pod dominacijom srpskoga.⁴ Borba za i oko hrvatskoga jezika nastavila se voditi s različitim intenzitetom sve do raspada SFRJ, nakon čega beogradsku jezičnu politiku na terenu kratkoročno zamjenjuju tenkovi, a na papiru bujica proklamacija u kojima se veliča Karadžićev uradak “Srbi svi i svuda” i tvrdnje rane slavistike o srpskome jeziku kao “krovnome jeziku” na većem dijelu južnoslavenskoga prostora.

Kad se pozornije sagleda ta mučna hrvatska jezična povijest u dvama stoljećima koja su za nama, nitko ozbiljan ne će reći da su hrvatski i srpski “jedan jezik” zato što su izrazito slični i zato što se njihovi govornici razumiju bez poteškoća. Ako bi tko prihvatio takav jednodimenzionalan argument, ne bi mogao smisaono protumačiti opisana zbivanja i pokušaje da se hrvatski i srpski ujedine. Pored toga treba uzeti u obzir i to da se pojedini priznati “jezici” određuju prema različitim kriterijima i da se poimanja o tome što je to “jedan jezik” razlikuju, ovisno o pojedinoj jezičnoj situaciji. Zbog toga će npr. biti moguće prema stupnju međusobne razumljivosti klasificirati neke nedovoljno poznate domorodačke idiome na “jezike” i “dijalekte”, no doživjet ćemo neuspjeh ako iste kriterije pokušamo primijeniti na poznate (i priznate) europske jezike, u kojih granice književnih jezika, dijalekata i međusobne razumljivosti ne teku uvijek međusobno paralelno, iako u govornika nema dvojbe o postojanju pojedinih zasebnih jezika i njihovih književnih jezika. Sličnost dvaju idioma i međusobna razumljivost ne znači da ne postoje zasebni jezici koji su se kao takvi povijesno razvili i kojima pripadaju ti idiomi. Isto vrijedi i u odnosu na književne jezike. Stoga ni bliskost hrvatskoga i srpskoga

³ Stjepan Babić: *Hrvatski jezik u političkom vrtlogu*, Zagreb, 1990., str. 14-18.

⁴ Leopold Aurburger: *Die kroatische Sprache und der Serbokroatismus*, Ulm/Donau, 1999., str. 87-88.

književnoga jezika ne može značiti da oni ne postoje, iako su ih razne etatiističke jezične politike pokušale ukinuti i ujediniti.

Poučeni dosadašnjim iskustvima, postavlja se pitanje postoji li mogućnost da hrvatski jezik u skoroj budućnosti, nakon ulaska Republike Hrvatske u Europsku Zajednicu, zapadne u poteškoće u kakvima se nalazio u bivšim višenacionalnim državama. U načelu takve opasnosti nema jer EZ uvažava višejezičnost, a kao službene priznaje čak i male jezike kao što je irski (gaelski) i malteški. Međutim, hrvatski bi se mogao suočiti s problemima ako Republika Hrvatska pri ulasku u EZ pristane da joj službeni jezik na nekoj od razina u EZ bude "BCS language" ("Bosnian/Croatian/Serbian"). Upravo dok pišem ovaj svoj tekst, Hina je objavila vijest (20.03.2007.) o tome kako je neki velikobritanski zastupnik u EZ "iznenađen" najavom hrvatskoga jezika kao službenoga jezika EZ. On smatra da jezike bivše Jugoslavije zbog nepotrebnih troškova pri prevođenju treba ujediniti kao nekoć u "srpsko-hrvatskome". Slična mišljenja mogla su se čuti već i prije. S time u svezi treba podsjetiti i na činjenicu da se danas hrvatski jezik na zapadnoeuropskim sveučilištima ne predaje pod svojim imenom, već sve češće upravo kao BCS jezik. Ako Republika Hrvatska u EZ uđe s nekakvim BCS jezikom kao službenim jezikom, koji bi makar samo djelomice bio nadomjestak hrvatskomu, postoji mogućnost da će se zainteresirani službenici u EZ, izravno ili preko posrednika, kad-tad započeti miješati u normiranje hrvatskoga jezika, npr. onda kada procijene da bi se u Hrvatskoj divergentnim normiranjem moglo ugroziti potpisano i za EZ vrlo "praktično" jedinstvo BCS jezika.

Hrvatskoj je svakako mjesto u Europskoj Zajednici, no skupa s njom ondje je mjesto i hrvatskomu jeziku kao samostalnome službenome jeziku. Na hrvatskim je političarima da se za to izbore. Što se kroatističke jezikoslovne zajednice tiče, na njoj je da uvede reda u svoje promišljaje o jezičnoj situaciji u kojoj se hrvatski jezik zatekao nakon dvostoljetnoga jezičnoga "rata", i to tako da može biti uzor drugima.

Literatura

Auburger, L.: *Die kroatische Sprache und der Serbokroatismus*, Ulm/Donau: Gerhard Hess Verlag, 1999.

Babić, S.: *Hrvatski jezik u političkom vrtlogu*, Zagreb, 1990.

Grčević, M.: *Nacrt za studiju o Jerneju Kopitaru kao strategu Karadžićeve književnojezične reforme na hrvatskim temeljima*, Zbornik u čast Daliboru Brozoviću. (dostupno na poveznici: http://bib.irb.hr/datoteka/264345.Kopitar_Karadzic_PREPRINT.pdf)

Kordić, S.: *Serbo-Croatian*, München, 1997.

Croatian language In Multinational States

Abstract In the South-Slavic area, the Slovenian, Bulgarian and Macedonian languages, and the mid-South-Slavic languages whose standard forms are based on the Štokavian dialect: Croatian, Serbian, Bosnian and Montenegrin, have developed into separate languages. The Croatian language has developed as a separate Slavic language through centuries-long development of the standard language and dialectal stratification of the Old-Church-Slavic language. The Croatian standard language is based on the Štokavian dialect, just like the Serbian, and the new Bosnian and Montenegrin standard languages. The paper warns about the possible consequences which might ensue if the Republic of Croatia, when it joins the EU, was to agree to the so-called BCS (Bosnian/Croatian/Serbian) being its official language, on any of the levels of the EU, instead of Croatian as an independent official language.

Key words Croatian language, BCS, EU